

Т.І. Шамякіна (Мінск)

САЦЫЯЛЬНАЯ ПРАБЛЕМАТЫКА ТВОРАЎ І. ШАМЯКІНА ВА ЎСПРЫНЯЦЦІ СУЧАСНЫХ ЧЫТАЧОЎ

2006 г. прайшоў пад знакам Івана Шамякіна. Шэраг значных дзяржаўных мерапрыемстваў увекавечвае памяць народнага пісьменніка: была адкрыта мемарыяльная дошка на доме, дзе жыў Шамякін з 1969 г., а таксама бюст на яго радзіме ў вёсцы Карма Добрушскага раёна; Мазырскому дзяржаўнаму універсітэту прысвоена імя І. Шамякіна; у гонар пісьменніка названа адна з вуліц г. Мінска і г.д. Але ўсе названыя факты – вынік клопату ўлад. Між тым, факты сведчаць, што і чытачы не забываюць пра пісьменніка. Даволі часта ў друку сустракаюцца водгукі аб творах Шамякіна, у тым ліку водгукі маладых людзей, школьнікаў. Асабіста дакладчык шмат разоў сустракаўся з захопленым усپрынняццем твораў І. Шамякіна.

Увогуле ж чытацкае ўсپрынняцце мастацкіх твораў, як і іншыя праяўленні масавай свядомасці, сёння аб'ект пільнай увагі не толькі літаратуразнаўцаў, але і сацыёлагаў, філосафаў, псіхолагаў.

Прадстаўнікі так званай рэцэптыўнай крытыкі сцвярджаюць, што «літаратурны твор, нават калі ён з'яўляецца новым, не будзе нечым абсолютно новым у інфармацыйным вакууме, а задае чытачу надзвычай пэўныя лініі свайго ўсپрынняцця, выкарыстоўваючы тэкстуальныя стратэгіі, адкрытыя і прыхаваныя сігналы, звыклыя характеристыкі і вядомыя алюзіі».

Ён абуджае ўспамін пра нешта знаёмае...» [Яусс 2004, с.194]. Інакш кажучы, новы тэкст абуджае ў чытчу некаторы комплекс чаканняў і правіл, вядомых па ранейшых тэкстах.

З гэтага пункту гледжання можна сказаць, што I. Шамякін задавальняў чаканні чытчача перш за ўсё сваёй рэалістычнай манерай аповеду – у лепшых традыцыях класікаў беларускай літаратуры: Я. Коласа, М. Зарэцкага, М. Лынківіча. I. Шамякін асабліва цаніў Якуба Коласа і лічыў яго сваім непасрэдным настаўнікам. Але не менш значны ўплыў аказалі на яго рускія геніі – перш за ўсё I. Тургенев, Л. Талстой, А. Чэхава. Тургенеўскі гарманічны стыль, талстоўскі псіхалагізм, лаканізм, вострую і трапную дэталь А. Чэхава – усё гэта можна заўважыць у стылі I. Шамякіна.

Менавіта з пункту гледжання стылю творы Шамякіна не прымушалі прыхільнікаў прыгожага пісьменства мяняць гарызонт чаканняў, задавальнялі практична ўсе запатрабаванні масавага чытчача ў прыгожым, эстэтычным, гарманічным.

Сам пісьменнік адказваў на абвінавачванні ў традыцыяналізме ў адным са сваіх артыкулаў: «... Я цвёрда ўпэўнены, што гэты такі нялюбы некаторым крытыкам традыцыяналізму ратаваў і ратуе нас... ад галоўнай бяды, што здарылася на Захадзе, – ад разбурэння формы рамана, той формы, якую вынайшлі нашы вялікія папярэднікі...» [Шамякін 1973, с.153–154].

Карыфеі літаратуразнаўства бачылі ў доўгатэрміновым уздзейнні твора на розныя пакаленні чытчачоў значэнне нават не зместу, а пэўную, як пісаў А. Патабня, «гнуткасць вобраза, які здольны ўзбуджаць самы розны змест» [Потебня 1976, с.182]. І хоць сучасныя даследчыкі (В. Халізэў) сцвярджаюць, што тут абсалютызуецца творчая ініцыятыва чытчача, яго ўменне «дабудоўваць» тое, што ёсьць у творы [Хализэў 1999, с.113], А. Патабня ўсё ж у пэўнай ступені меў рацыю. Але ў той жа меры справядлівая і іншая думка: чытчача ўсё ж вядзе аўтар, і добры чытчач той, хто здольны знайсці ў сабе шырокое разуменне задумы творцы. Ісціна, сапраўды, знаходзіцца пасярэдзіне: літаратурны твор для чытчача – адначасова і «месцішча» пэўнага кола думак і пачущияў, што належыць аўтару, і «узбуджальнік» (стымуліятор) яго, чытчача, уласнай духоўнай ініцыятывы і энергіі. Але, зноў-такі, твор павінен быць таленавіты, каб стымуляваць творчую думку чытчача. Талент I. Шамякіна заключаўся ва ўменні цудоўна выяўляць сацыяльныя праблемы часу праз яркія, непаўторныя харектары, вобразы людзей, апантаных прагай жыцця, працы, дзейнасці – не для сябе асабіста, а для агульнай справы. У гэтым сэнсе творы I. Шамякіна, па вызначэнні вядомага даследчыка А. Андрэева, «персонацэнтрычныя» – якасць, надзвычай рэлкая ў пісьменнікаў, нават класікаў.

Творчасць I. Шамякіна найлепш вывучыў В. Каваленка. У прыватнасці, у кнізе «Іван Шамякін» ён пісаў: «Калі вызначыць харектар творчасці I. Шамякіна па нейкай адной асаблівасці, то гэтай асаблівасцю, несумненна, будзе праблемнасць. Прычым праблемнасць яго раманаў, аповесцей і

апавяданняў вострая, надзённая і глыбокая... Як пісьменнік сацыяльнага асэнсання жыцця. І Шамякін рос разам са сваім часам... Яго творчасць – гэта адбітак жывой хады часу» [Каваленка 1980, с.203].

У раманах «Глыбокая плынь», «У добры час», «Крыніцы», «Трывожнае шчасце», «Атланты і карыятыды», «Снежныя зімы», «Петраград – Брэст», «Злая зорка», «Зеніт» пісьменніку блізкі перш за ўсё народны погляд на свет – народная псіхалогія, народнае разумение ісціны і прыгажосці. Пры ўважлівым чытанні заўважаеш, што героі Шамякіна не церпяць усялякіх стандартоў і дагматоў. У цэнтры твораў – заўсёды людзі ініцыятыўныя, няўрыйслівыя, наватары. Напрыклад, Іван Антанюк у «Снежных зімах» выступае супраць некаторых заганных метадаў у сельскай гаспадарцы, Максім Карнач у «Атлантах і карыятыдах» рашуча змагаеца за новыя прынцыпы горадабудаўніцтва; многія ідэі героя, дарэчы, сёння паспяхова рэалізуюцца, але гэта сёння, а раман напісаны трышаць гадоў таму.

У савецкі час, калі панавала афіцыйная марксісцкая класавая ідэалогія, Шамякін класавасць увогуле ігнараваў, а паказваў перш за ўсё працоўнага чалавека – вельмі часта інтэлігента, з усімі таямніцамі, складанасцямі яго натуры. Прычым нельга сказаць, што свет адлюстроўваўся ў ружовых танах: праблем у герояў Шамякіна хапала. Шамякін праўдзіва, аб'ёмна адлюстроўваў жыццё.

Шамякін нават у 90-я гады, калі ён губляў самых бліzkіх людзей, калі яму стала не толькі матэрыйльна, але і духоўна цяжка жыць, калі ён пісаў даволі песімістычныя аповесці, ўсё ж жыццё ўспрымаў з аптымістычных пазіцый. У яго было нейкае ідэальнае стаўленне да свету, якое ішло як бы паверху рэчаіснасці, хоць і не парывала з ёю. Проза Шамякіна існавала быццам у іншым светапоглядным комплексе.

У розных скажэннях нармальнага жыцця Шамякін найбольш вінаваціў партыйных кіраунікоў, а сярод самых высокіх уладароў асабліва негатыўна ставіўся нават не да Сталіна і Хрущова, а да Брэжнева. Ён піша пра гэта ў сваіх дзённіках незадоўга да смерці. Людзі сталага веку адчуваюць настальгію па 60–70-гадах, ды і большасць сацыёлагагаў сёння ацэньваюць эпоху Брэжнева станоўча. Але Шамякін бачыў нарастанне духоўнага крэзісу, той менавіта светапогляднай хваробы, якую партыйныя кіраунікі не лячылі, а толькі час ад часу здымалі знешнія сімптомы. Гэта і прывяло ўрэшце да распаду СССР.

У брэжнёўскі час людзі забыліся на тое, што матэрыйльны дабрабыт не галоўнае. Наколькі глыбока гэта хвалявала Шамякіна, сведчыць, скажам, раман «Вазьму твой боль». Раман хоць і меў выключна станоўчую крытыку, але ўсё ж быў недаацэнены. Справа ж не ў тым, што Іван Батрак жадае адпомсціца паліцаю за пагібель родных, а ў яго нераўнадушшы, і ў той жа час раўнадушшы акружэння. Знешняя ўладкаванасць жыцця, камфорт замянілі сабою душэўную ўладкаванасць, а гэта, на думку Шамякіна, і абрываўла краіну ў катастрофу. Клопат Шамякіна пра духоўнасць, яркія

характары, на якія чытач хацеў бы быць падобны, лагічнасць і звязанасць яго кампазіцыі, яснасць сюжэту і гарманічнасць стылю абумовілі доўгатэрміновую папулярнасць яго твораў менавіта ў простага чалавека, а не ў эліты.

У савецкі час пра Шамякіна сцвердзілася думка як пра надзвычай таленавітага белетрыста, які апрабоўвае новыя спосабы адлюстравання, новыя формы, адкрывае тыя тэматычныя, проблемныя пласты, якія будуць глыбока ўзараныя класікай. Але час ішоў, і такі класік, пра якога марылі, так і не з'явіўся, і стала ясна, што ў творчасці І. Шамякіна і заключаны тыя элементы класічнасці, да якіх кроптыкі ставіліся павярхоні і легкадумна.

Шамякін задавальняў патрэбу чытача, які стаміўся ад прыёмаў і плыні свядомасці, у апавядальнасці літаратуры, яе апісальнасці, літаратуры як гісторыі, як аповеду, прытым, што тут заўсёды ў мастацкай тканіне твораў прысутнічала канцептуальнасць.